

Op naar de Congo!

Ruddy Doom

Dienst Derde Wereld Universiteit Gent

Stel dat Zwitserland zich zou ontfermen over de toekomst van Rwanda en Burundi. Daarmee bedoel ik niet enkel dat het financiële middelen en technische kennis ter beschikking stelt, maar dat Bern zich tevens inlaat met de politieke en maatschappelijke verhoudingen. Laten wij daarnaast aannemen dat Zweden een gelijkaardige operatie ontplooit in Congo, ten slotte kunnen de *Nordics* een aardig bilan voorleggen inzake ontwikkelingssamenwerking. Zonder enige twijfel zou zowel politiek Brussel als de NGO-wereld de wenkbrauwen fronsen en lang zou het niet duren vooraleer de eerste kritische publicaties zouden verschijnen: zet Zwitserland een originele witwasoperatie op en welke strategische economische belangen liggen aan de basis van de Zweedse initiatieven?

Daarbij zouden ongetwijfeld twee hoofdargumenten worden beklemtoond: puur humanitaire redenen kunnen onmogelijk de drijfveer zijn en de nodige expertise ontbreekt. Kort samengevat: iedere argumentatie verzinkt in het niets tegenover het feit dat het geen Belgen zijn. Onbaatzuchtigheid en inzicht in de regio vormen ons onvervreemdbaar prerogatief, het schraagt onze nationale *white men's burdens*. Het is een dusdanig onwereldse combinatie dat de rest van de wereld deze zelden au sérieux neemt. Het lijkt wel een verre echo van de zg. 'Belgische thesis' die Pierre Ryckmans - onze vertegenwoordiger bij de Voogdijraad van de VN - in de jaren vijftig verdedigde. Die thesis werd via ons informatiecentrum in New York door Jan-Albert Goris verspreid onder de pompeuze titel *The sacred mission of civilisation*. De basisgedachte was dubbel, enerzijds het hernemen van een thema dat Ryckmans reeds als gouverneur-gene-

raal in Congo had bespeeld "dominer pour servir", anderzijds het motief van de 'inheemse volkeren'. Congolezen waren geen koloniale onderdanen, maar een inheems (Belgisch) volk, dat enkel door de eigen landgenoten kon worden begrepen. Veel indruk maakte deze thesis overigens niet, je hoefde niet eens Nietzsche gelezen te hebben om te beseffen dat goeddoenerij meestal slechts een schutkleur voor macht en eigenbelang is. Veertig jaar na dato de blinde vlekken ontdekken in deze redenering is niet zo moeilijk, maar er lessen uit trekken voor het heden is nog steeds niet evident.

O neen, ons vaderland is niet zo klein...

Je moet niet meteen een postmodernist zijn om gereede twijfels te koesteren ten overstaan van grote verhalen. 'De Congo' is ons groot verhaal, of althans dat van bepaalde Belgische elites. Het begon bij de eerste Saksen-Coburg die het grondgebied dat hem werd aangeboden bepaald ondermaats vond en kende een voorlopig hoogtepunt bij Leopold II die een gebied wist te verwerven als privé-wingewest. Toen reeds was die handigheid enkel mogelijk omdat de grote mogendheden die oplossing als het minste kwaad beschouwden. Pas toen bleek dat er onvermoede rijkdommen te vergaren vielen, verscheen de Belgische staat op het toneel om de vrijstaat te transformeren tot kolonie. Daarbij mag men niet vergeten dat de relatieve machtspositie van de nationale industrie op wereldvlak zwaarder doorwoog dan op heden. Hoewel die staat op dat ogenblik niet veel méér was dan de geofficialiseerde versie van de NV Het Kapitaal, waren termen als beschavingsplicht en historische zending niet van de lucht. Alleen de socialisten

in het parlement - minus Vandervelde - stemden tegen, omdat ze vonden dat de overheid de fondsen beter kon besteden voor het lenigen van de noden der Belgische arbeiders.

Met de Eerste Wereldoorlog dienden zich overzee onverwachte kansen aan. Terwijl we amper een lap verzopen grond in de Westhoek konden vrijwaren, viel het Belgisch leger de Duitse kolonie Tanganyika binnen. Het monument in Tabora is een huldeblijk aan onze dapperheid, weze het dan dat er vooral zwarten sneuvelde. Groot was dan ook de misnoegdheid toen we bij de vrede niet de verhoopte uitbreiding naar de Indische oceaan verkregen, maar ons moesten tevredenstellen met Ruanda-Urundi. De reden was vrij evident: omdat dit beter strookte met de belangen van de koloniale mogendheden en de Volkenbond. We kunnen het lijstje verderzetten: de manier waarop de Amerikanen beslag legden op het strategische uranium tijdens de Tweede Wereldoorlog, de rampzalige dekolonisering, de uitschuiver bij de Katangese succesie... telkens wanneer het erop aan kwam tegen de internationale machtspolitiek in te gaan werden we teruggefloten.

De kolonisering was een historische groeifase van het kapitalistisch wereldsysteem, waarin Leopold een toevallige actor was. Tijdens het koloniale tijdperk was onze macht een afgeleide van het internationale status-quo dat een tijdelijke verkaveling van afgeschermden invloedssferen huldigde. En toen de dekoloniseringswinden over Afrika waaiden, waren wij zowat de laatsten die de nieuwe internationale context begrepen. Zowel de grote mogendheden als de VN wilden ons daar buiten. Net zoals het naoorlogse Nederland te zwak was om Indonesië te beheren, was het een politiek anachronisme dat België de lakens wou uitdelen en economische exclusiviteiten liet gelden in Midden-Afrika. Gelukkig was er de Koude Oorlog waardoor we de illusie konden koesteren als zaakwaarnemer voor het Westen op te treden. In verbloemde diplomaten taal heetten de VS onze 'partner' waarmee wij 'geconcerteerde acties' ondernamen. Het verhaal van de muis en de olifant die samen voor veel lawaai zorgen...

Opération Turquoise in Rwanda, het in stel-

ling brengen van Kabila door de VS, de raid van Canadese en Zuid-Afrikaanse mijnexploitanten... nu de koude oorlog voorbij is, hoeft zelfs de schijn niet langer opgehouden te worden. Daar hoeven geen tremolo's omtrent gestreken vlaggen of vermeende ereschulden van Lippens en Debruyne aan te pas te komen. Politiek België kan en wil die 'erfenis' niet echt verdedigen. Een rationele internationale politiek gaat immers om het behartigen van reële macht en niet om het eerbiedigen van vermeende relicten. De economische kringen zien er weinig heil in, omdat ze op een zekerder en meer rendabele manier hun belangen in andere regio's kunnen behartigen.

Niemand verbiedt ons om de spoorverbinding tussen Brussel en Gent trots als 'intercity' te bestempelen, maar in het buitenland heet zoiets een bovengrondse metrolijn. Natuurlijk mogen we het hebben over de Kemmel'berg' en de 'Vlaamse' Ardennen, maar alleen lokale wielertoeristen geloven dat het om heuse bergen gaat. Met andere woorden, als het dan toch een onweerstaanbare drang is om baas Ganzendonk te spelen, dan enkel op het eigen erf... Alleen wie zijn grenzen kent geniet reële vrijheid van handelen, wie zich daar door overtrokken eigendunk niet aan stoort stevent af op een tragedie, of, wat waarschijnlijker is, eindigt als clown. België is nooit, en in de huidige tijd minder dan ooit, in staat geweest als zelfstandige machtsfactor in Midden-Afrika te fungeren. We doen alleen alsof.

In dit verband is de Rwanda-commissie tekenend. Het buitenlands beleid is steeds in zekere mate een verlengstuk van het binnenlandse. Als het buitenlands beleid faalt, vindt dit uiteraard weerklank op binnenlandse fora. Guy Verhofstadt, die zich als spreekbuis van de commissie opwierp, heeft een lovenswaardige poging gedaan om zich boven het klassieke meerderheid-oppositie-spel en onze nationale Hutu-Tutsi-tengestelling te stellen. Maar het bleef natuurlijk 'une affaire Belgo-Belgoloise', die zich toespitste op de moord op Belgen. De Rwandese crisis kent, zoals iedere andere, haar chronologie en haar escalatie, en het is logisch dat de aandacht spontaan gaat naar de tragische (voorlopige) afloop. Hoewel de omvang van de slachtpartij ie-

dereen heeft verrast, waren er voldoende signalen en waarschuwingen dat er een nakend grootschalig conflict was. Het 'achteraf voorspellen van de toekomst' zoals de premier dat noemde, was maar één van de *bon-mots* die moesten verhullen dat men noch in de regering, noch in het parlement, veel aandacht besteedde aan de situatie. Dat diezelfde Dehaene later voor de commissie verklaarde dat hij, inzake het sturen en terugtrekken van de troepen, dezelfde beslissingen zou treffen is géén *slip of the tongue*. Het is de terechte overtuiging van een realpoliticus die zijn interne agenda niet wil overhoop gehaald zien door gebeurtenissen die zich een paar duizend kilometer verder afspelen. Dat hij, na de moord op de Belgen, zou moeten aftreden is dan ook volkomen onlogisch: de eerste minister was inzake de Rwanda-politiek niet alleen de emanatie van het parlement, er was, in dit geval, niet eens sprake van een kloof met de burger. Dat bepaalde individuen of organisaties het Rwanda-beleid sinds lang fundamenteel en niet louter occasioneel aanvechten, valt niet te betwijfelen, maar tot nader order vertegenwoordigen die een morele factor, en geen duidelijk omschrijfbaar politieke macht.

Deskundigheid: geen groter schoon dan eigen kroon

En dan is er onze terreinkennis. Hier moeten we een onderscheid maken tussen onze koloniale en hedendaagse kennisgeving. Het staat buiten kijf dat we voor 1960 een ernstige en zelfs indrukwekkende verzameling gegevens hebben gecollecteerd. Maar, zonder meteen Edward Saïds *Orientalism* erbij te sleuren, deze operatie moest wel gedetermineerd worden door het koloniale project en - dus - aanleiding geven tot een vervormde en/of eenzijdige beeldvorming. Zowel op het vlak van fauna als flora, bodemonderzoek, tropische ziekten, *cash-crop*-teelt, hebben we een reusachtige inspanning geleverd. Alles wat *la mise en valeur* ten goede kwam werd geïnventariseerd, geordend en wetenschappelijk bestudeerd. Dat de economische ontwikkeling die er een gevolg van was ook vruchten afwierp voor de 'inlanders' staat buiten kijf. Dat plaatselijke beheerders en missionarissen die steeds meer als de eerste op-

dracht zagen van de koloniale politiek wil ik niet betwisten.

Alleen, de studie van de mensen, zowel als individu als in groepsverband, bleef gebeuren door een koloniale bril. Ik wil hier - en ik geef het toe, om de polemiek aan te zwengelen - één voorbeeld geven: het boek van F. Lambin, *Belgisch-Kongo*, dat in 1948 werd uitgegeven onder de auspiciën van het ministerie van koloniën en het koloniaal fonds voor economische en sociale propaganda. De slotzin waarmee M. Van den Abeele, directeur-generaal bij het ministerie van koloniën, zijn inleiding afrondt, is er al één die kan tellen "... zoals ieder gelukkig volk heeft Kongo tegenwoordig geen geschiedenis meer". Daarna volgen er 224 pagina's tekst en veel verhelderende illustraties die - nu - van een aandoenlijke belegenheid getuigen. Zegge en schrijve elf bladzijden gaan over de bevolking, die daarmee tot een randverschijnsel wordt uitgeroepen. Termen als 'rasvermenging' en 'vreemde rasbestanddelen' doen, nadat we te lande het fascisme hadden verslagen, minstens de wenkbrauwen fronsen. Of wat dacht u van: 'Niet alleen door hun voorkomen, maar ook door hun verstandelijke en zedelijke begaafdheid zijn de Watutsi aangewezen als heersers over deze streken'? Zoals een strenge maar goedmenende vader, wisten wij alles over onze kinderen, hadden het beste met hen voor, maar één ding deden we niet: hen zelf aan het woord laten.

Wat wellicht nog nefaster was, was dat er geen dialoog tot stand kon komen met een moderne elite, omdat die er gewoon niet was. In Congo geen Kenyatta's of Nyerere's die een doctoraat hadden behaald in de metropool. Bij ons geen Houphouët-Bouigny's die in Brussel in het parlement hadden gezeten of Sékou Tourés die ervaring hadden in een gemeenschappelijke vakbond. Geen spoor van de Senghors die - in het Frans - een belangrijke bijdrage tot de literatuur leverden. Alleen de kerk had enigszins gezorgd voor de vorming van inlandse kaders. Waarop de geprivilegieerde kennis van de Congolezen dan wél mocht stoeien, blijft een raadsel. Het was een mythe die we zelf hadden gecreëerd en waar we vanaf '58 het slachtoffer van werden. We bekwamen nauwelijks van de ver-

bazing toen de inlanders zich niet gedroegen volgens het beeld en de gelijkenis dat wij hen voorhielden. Dit gaf nauwelijks aanleiding tot een proces van zelfanalyse. Integendeel. Het versterkte de opvatting dat negers niet te betrouwen waren (wat een streng gezag legitimeerde) en gemakkelijk te verleiden waren door loze beloften (in dit geval het communisme).

Dus lieten we ook na '60 niet na om onze deskundigheid te onderstrepen. Het is dezelfde objectieve kennis die een echtgenoot bezit over zijn vroegere wederhelft, nadat hij aan de deur is gezet. Deze inzichten vertaalden zich tevens in de praktische politiek ten overstaan van Onze Congo. Soms, en zeker in de eerste jaren, waren we manifest en actief betrokken in de interne politiek: de liquidering van Lumumba, de installatie van Mobutu, de Shaba-crisissen... Meestal bleven we meer op de vlakte en beperkten we ons tot discrete regime-steun via leningen en ontwikkelingshulp. De geofficialiseerde 'wetenschappelijke' kennis was deze die geproduceerd werd ter ondersteuning en legitimatie van de politiek, of, die er occasioneel voor geaccapareerd werd. Uiteraard staat het goed wanneer ministers kunnen zwaaien met ingewikkelde rapporten, die op een gesofisticeerde manier uiteenzetten wat ze reeds lang in verstaanbare taal verklaarden. En natuurlijk is het verleidelijk voor wetenschappers te merken dat hun bijdragen nu eens niet vergelen op de boekenplanken, maar invloed lijken te hebben. Net zoals de dienstverlening in een bordeel door beide partijen, en om verschillende redenen, desnoods tot liefde wordt verheven, zo verging het vaak met de 'wetenschappelijke' expertise. Er was uiteraard ook kennis aanwezig in onderzoeksinstituten of bij individuele vorsers, die haaks stond op het Belgisch beleid. Die werd niet opgenomen in het canon, maar veeleer meesmuilend afgedaan als vooringenomen, irrelevant, indien al niet geïnspireerd door kwade trouw. Deze experts voelden zich vaak verongelijkt omdat hun stem in de woestijn niet gehoord werd, waardoor ze soms gingen flirten met het grote gelijk. Naar aanleiding van stormachtige ontwikkelingen, zoals tijdens de machtsovername van Kabila, komt

de tweespalt tussen experts wel eens in de openbaarheid. Zo wordt Didier Goyvaerts (UIA en VUB) door de chef buitenland van *De Standaard* afgedaan als representatief voor 'liberale' opvattingen en het denken van een groep 'politiek-correcte' Afrikanisten, terwijl Jean-Luc Vellut (UCL) in bescherming wordt genomen tegen de aantijging een 'verdachte katholiek' te zijn. (*DS*, 10 juli '97). Voor buitenlanders die net van plan waren een beroep te doen op 'de' kennis van Belgische specialisten, is dat nogal verwarrend. Belgische experts moeten inzien dat hun expert-zijn niet afhangt van hun nationaliteit die hen een soort eerste geboorterecht verleent. Integendeel, ze moeten er zich constant bewust van zijn dat het 'Belgische' een gevaar inhoudt, en er maar één criterium is dat hun statuut van 'expert' ondersteunt: een wetenschappelijk.

Und kein Ende?

Waarom blijven sommigen in politiek België zo gefixeerd op Centraal-Afrika, terwijl een parlementair debat over datzelfde Afrika amper enig enthousiasme kan verwekken? Hoe bestaat het dat een Zaïre-pleitbezorger als Wilfried Martens haast deemoedig verklaart dat een week Somalië hem meer bijbracht dan een lange carrière als eerste minister? Wat bezielt een Willy Claes om er te plekke de Arusha-akkoorden te willen doordrukken, terwijl je zelfs op de televisiebeelden merkt hoe hij als een onwennige *muzungu* over het tarmac scharrelt?

Toen de Kroon en België in de 19de eeuw een buiten-Europese invloedssfeer of koloniale expansie zochten, moest dat wel in Afrika gebeuren, de rest was immers reeds verkaveld. Om analoge redenen is er sinds de Tweede Wereldoorlog een 'voorkeur' voor Sub-Sahara-Afrika, waar we internationaal gedoogd werden en we te maken hadden met zwakke staten. Sommige regio's, het Midden-Oosten b.v., vielen onder de *Pax Americana* en daar konden we ons beter een laag profiel aanmeten. Landen als India, Pakistan of Indonesië waren zo groot dat we aanvoelden dat wij het verschil niet konden maken. In Afrika hadden we, of dachten we een grotere spelingsruimte te hebben. Dat was ook de overtuiging van Frankrijk en Groot-Brittannië - die in

het Nabije en Verre Oosten al evenmin aan hun trekken kwamen - wat zich vertaalde in een poging om dan maar in hun ex-koloniale Afrikaanse gebieden de eer hoog te houden. Dat België dus op Centraal-Afrika terugviel was minder het resultaat van een beredeneerde strategie, dan wel van een keuzebeperking.

Gemakelde huwelijken hoeven niet noodzakelijk rampzalig te zijn. Zelfs indien de regio door omstandigheden werd opgedrongen, kan er nog steeds sprake zijn van een beleidslijn. Dat die er in het eerste decennium niet kwam, werd mede veroorzaakt door een personele en mentale koloniale opvolging, waardoor Buitenlandse Zaken en DOS de onafhankelijkheid van 'onze' gebieden als een verwaarloosbaar randgegeven zagen. Het onvermogen tot innovatie, de wet van de remmende voorsprong, waardoor wij ons vervolmaakten in datgene wat uit de tijd was. Er stond gewoon géén nieuw en doordacht Afrika-beleid, er was alleen een zekere continuïteit die gemakshalve door niemand in vraag werd gesteld. Binnen die schemerzone ontstonden diverse formele en informele groepen die hun deelbelangen verdedigden: ontwikkelingssamenwerking, universitaire coöperatie, missiewerking, politieke patronage, economisch snelgewin... Er was dus niet eens sprake van samenweerderige groepjes met half geheime agenda's, noch had het altijd te maken met malafide bedoelingen. Het was onze versie van *article quinze* dat tot nationale kunst is verheven: "Débrouillez-vous". Huis- en keukenvlijt van het middenveld, besognes van de ambtenaren om zichzelf te profileren, een beetje bedrijfsondersteuning, wat persoonlijke voorkeuren van een minister... Dit alles, in een wisselende combinatie, zorgde voor een interne pacificatie, waardoor kritiek amper een kans maakte. De vraag blijft waarom dit alles de uiterlijke vorm van een 'beleid' aannam, in plaats van gewoon te zijn wat het was: voor elk wat wils? Wellicht om dezelfde reden waarom men op het platteland een achterdeur een achterdeur blijft noemen, in weerwil van het feit dat de voordeur amper gebruikt wordt. Zoals een huis zonder voordeur geen echt huis is, in een land zonder buitenlandbeleid niet ernstig te nemen, ook wanneer dit vooral om een gevel-

versiering gaat.

De implosie in Centraal-Afrika heeft het resultaat van decennia non-beleid meedogenloos blootgelegd. Op de regimewijzigingen in Zaire, Rwanda en Burundi hebben we nauwelijks greep gehad en hetzelfde geldt voor de volgende confrontatieronde. Zowel de Amerikanen als de Fransen vliegen grote hoeveelheden wapens in en wij kijken toe vanaf de zijlijn. Dit is geen *pleidooi om ons dan ook maar in geheime netwerken, clandestiene operaties of dubieuze steun aan regimes te storten*. Integendeel, alleen de erkenning dat dit soort machtsgevoel definitief tot het verleden behoort, kan onze toekomstige oriëntatie zinvol richting geven.

Er tekent zich daarenboven een tweede verschuiving af met de komst van een nieuwe generatie politici. Figuren als Afeworke, Zenawi, Museveni, Buyoya, Kagame en wellicht ook Kabila, komen niet zwaar onder de indruk van Westerse modellen, noch van de conditionaliteit van een samenwerking die deze poogt op te dringen. Geen van allen zijn ze, voor wat hun machtsverwerving of -behoud aangaat, schatplichtig aan België. Ik denk dat we in het recente verleden ervaarden dat we vooral onze hand niet moeten overspelen. Los van andere bedenkingen, kunnen we het houden op de simpele vaststelling dat zowel de stok als de wortel te klein zijn. Wat misschien een bron is voor frustratie voor diegenen die vasthangen aan het verleden, kan inspirerend werken voor anderen.

Wij hebben in Midden-Afrika geen enkele zending, noch historische trekkingsrechten. Alleen wanneer we dat erkennen en de regio zien als één waarin de calamiteiten van het huidige wereldsysteem tot uitbarsting komen, kan België een onbevooroordeeld beleid uitstippelen. Dat betekent tevens dat we alle pogingen om aan machtspolitiek te doen moeten opbergen. Zelfs al is ontgoocheling op korte termijn ons deel, dan nog is werken binnen de structuren van de EU de enige zinvolle optie. We moeten onze deskundigheid constant in vraag stellen, in plaats van deze als vanzelfsprekend te beschouwen. Tussen een grote betrokkenheid en vooringenomen meningen loopt immers een schimmige scheidingslijn. Wetenschappers kunnen daaren-

boven niet aan politiek doen, al is het maar omdat ze geen enkel mandaat hebben, net zomin als politici naar wetenschappelijke selectieve steunverklaringen moeten hengelen. Veeleer moet gestreefd worden naar een permanente structuur waarbinnen beleidsverantwoordelijken en diegenen die zich beroepshalve met de regio inlaten van gedachten wisselen. Dat dit leidt tot meningsverschillen is al even logisch als het feit dat de politieke wereld een prerogatief op het beleid laat gelden. Meer zelfs, het wordt pas zorgwekkend als de politieke wereld zijn optreden tot wetenschap verheft, of als de wetenschappers zich ten dienste van de politiek stellen.

De Rwanda-commissie heeft haar conclusies

neergelegd, het ABOS heet hervormd te zijn en ontwikkelingssamenwerking zit op een nieuw spoor, met het nieuwe Congo worden voorzichtig banden aangehaald... De universitaire experten staan te popelen om hun diensten aan te bieden en de missionarissen verbijten hun heimwee in de vochtige winterkou. Van haar kant bezoekt de Vlaamse deelregering uitgebreid Zuid-Afrika en wordt gedacht aan projectensteun met een leeuwenvlag (Simba-hulp?). Dit moet wel het resultaat zijn van diep doorwrocht denkwerk, zoniet rest ons geen andere troost dan Montaignes "J'excuserais volontiers en notre peuple de n'avoir autre patron et règle de perfection que ses propres moeurs et usances".